

Úvod do japanistiky – 3. přednáška

Japonština v kontextu -typologie a genealogie-

Budeme se dívat na další vrstvy jazyka – *morfologii* a *syntax*, které dohromady dávají pojem *gramatika*.

1. Morfologie: *morfém* (sl. (tá) *morféma*)

V typologii jazyků je důležitým pojmem morfém. Na rozdíl od fonické roviny jazyka, u které nejmenší jednotkou je hláska, morfém je nejmenší jednotka, která vyjadřuje význam. Slovo *rozdělovat* můžeme rozdělit na nejmenší významuplné jednotky takto:

roz- = předpona

děl- = kořen slova

-ov- = přípona nedokonavosti

-a- = přípona vytvářející slovesný kmen, tzv. kmenová samohláska

-t = přípona neurčitku (infinitivu)

Morfém *děl* je plnovýznamový, je nositelem lexikálního (slovního) významu. Ostatní morfémy nesou gramatický význam čili funkci. Morfémy plnovýznamové - s lexikálním významem - označujeme jako lexikální (nebo kořenový) morfém a morfémy s gramatickou funkcí nazýváme gramatickým morfémem.

Někdy celé slovo tvoří jenom jeden morfém, jelikož je nelze rozdělit na menší významové jednotky: *dom, strom, hovor, děl!, nes!, a, na, oj!* U ohybných (skloňovaných, časovaných) slov říkáme, že mají nulový gramatický morfém: slova *dom, strom* mají nulový morfém prvního/čtvrtého pádu (ve staré slovanštině tato pádová přípona nebyla nulová, ale byla jí samohláska ъ, tzv. tvrdý jer, který zněl jako [ö] nebo [ə]: *domъ, stromъ*, který se ale kolem r. 1000 přestal vyslovovat, tudíž i psát. Jenom v *ruštině* se psal až do konce carství (1917), i když se ani tam už mnoho staletí nevyslovoval.).

Nulový morfém u rozkazovacího způsobu (*děl!, nes!*) zase vznikl redukcí původní rozkazovací přípony *-i*, která u jiných sloves existuje podnes (*jd-i, řekn-i*), u některých se zase po ní zachovalo změkčení koncokořenové souhlásky (*piš, viz*).

Když má jeden slovní kořen – jeden lexikální morfém – více podob, jako třeba u „*ps* – *pis* – *pís* – *piš*“ (*psát, naps, písemný, pišu, piš*) nebo „*vlk* – *vlc* – *vlč*“ (*vlk, vlci, vlčí*), nazýváme tyto konkrétní podoby **alomorfy**. Stejně jako u hlásek, podle toho, zda jde o konkrétní „řeč *parole*“ nebo abstraktní „jazyk *langue*“, se mluví o *fonech* a *fonémech*, stejně u morfémů se mluví o **morfech** a **morfémech**. **Alomorfy** vznikají tak, že sousedící morfy se různým způsobem foneticky ovlivňují (např. rozkazovací morfém způsobuje změkčení), k čemuž mohou přistupovat i další vnější faktory (přízvuk – např. u prodlužování samohlásek), až nakonec tyto původně fonetické změny v *parole* způsobují změny i v abstraktním systému (*langue*), čehož výsledkem je vícero podob původně jednoho morfému.

2. Příbuznost vs podobnost

Jazyk je k jiným jazykům ve vztazích na základě různých hledisek. Z hlediska **genealogické příbuznosti** se zařaduje mezi více příbuzné (čeština - slovenština) či méně příbuzné (čeština – bulharština (slovanská skupina). čeština – řečtina (indoevropská rodina). čeština – finština (nostratická fýla) podle toho, jak dávno existoval společný prajazyk, ze kterého se dané jazyky vyvinuly. Z hlediska **typologické podobnosti** se zařaduje k jazykům, které jsou podobné i bez toho, že by byla prokazatelná genealogická příbuznost. Např. čeština

je s gruzínštinou možná teoreticky hodně vzdáleně příbuzná přes tzv. nostratickou fýlu, u něž je hypotetický společný prajazyk velice vzdálen v pravěku. Přesto však oba jazyky sdílí jednu výraznou typologickou podobnost – že budoucnost se vyjádří přítomným časem slovesa s předponou:

PŘÍTOMNÝ ČAS:

píše mi ..... mcʔers

BUDOUCÍ ČAS:

napíše mi..... **momcʔers**

I když tyto tvary nejsou prokazatelně příbuzné, vykazují jasnou typologickou podobnost.

V případě japonštiny je velká typologická podobnost s korejštinou, i když jejich genealogická příbuznost (pokud vůbec) je velice vzdálená a dodnes je předmětem intenzivního bádání. Typologicky jsou si ale tyto dva jazyky tak podobné, že existují celá složitá souvětí, které se dají napsat vedle sebe v japonštině a korejštině a téměř všechny jejich součásti si budou navzájem zodpovídat a budou na stejném místě ve slovosledu.

I. Typologie jazyků (vzhledem k japonštině)

A. Typologická podobnost a nepodobnost

Na příkladu češtiny a gruzínštiny jsme si ukázali, co znamená typologická podobnost mezi dvěma nepříbuznými (nebo jen velice vzdáleně hypoteticky příbuznými) jazyky. Na druhé straně se zas i mezi relativně blízkými jazyky může vyskytnout překvapivá nepřítomnost typologické podobnosti. Tento jev se označuje jako **divergence**. Např. i když v češtině (a stejně ve slovenštině, ruštině...) i gruzínštině je typologická podobnost, že budoucí čas se dá vytvořit předponou na slovesu (*píše mi* – **napíše mi**, *mcʔers* – **momcʔers**), v chorvatštině to neplatí: *napíše mi* tam nemá budoucí význam, ale je třeba budoucí tvar vytvořit slovesem *htjeti* (dosl. „chtít“): *će mi napisati*.

čas: .....přítomný.....budoucí

česky: *píše mi*.....**napíše mi**

gruz.: *mcʔers*.....**momcʔers**

chorv.: *píše mi*.....X *će mi napisati*

Takže vidíme, že i geneticky příbuzné jazyky se mohou v leccems typologicky lišit.

B. Jazykový svaz (*Sprachbund*)

Když dva jazyky koexistují na stejném místě (národně smíšené obyvatelstvo) nebo spolu sousedí, po delším období se začnou projevovat typologické podobnosti, i když jsou tyto jazyky poměrně odlišné a nepříbuzné. Jde o tzv. **konvergenci**.

Např.

-německý vliv na češtinu (podobnost v rámci slovní zásoby, slovosledu, výslovnostní črty...)

-vzájemné ovlivňování maďarštiny a slovenštiny v rámci Uherska

-vliv čínštiny na korejštinu (původně dvojslabičná slova v korejštině se proměnila na jednoslabičná)

Někdy se vytvoří celá skupina spolu sousedících nepříbuzných jazyků, které typologicky mají mnoho společného. V takovém případě se mluví o jazykovém svazu (v angličtině se používá německého termínu *Sprachbund*). Typickým příkladem je balkánský jazykový svaz, ve kterém vykazují značné typologické podobnosti více-méně nepříbuzné jazyky jako slovanské (srbochorvatština, bulharština), řečtina a turečtina. Příkladem této podobnosti může být už výše zmíněný způsob tvoření srbochorvatského budoucího času pomocným slovesem *ht(j)eti*, přičemž se ještě rozlišuje dokonavost, což má přímý protějšek v moderní řečtině (prvek, který vytváří dokonavý vid, je u ukázek podtržený):

bud. čas: .....nedokonavý.....dokonavý

(čeština: .....*budu ti psát* ..... *napišu ti*)
 srbochorvatština: *ću ti pisati* ..... *ću ti napisati*
 moderní řečtina: *tha su gráfo* ..... *tha su grápso*
 v řecké abecedě: θα σου γράφω ..... θα σου γράψω

Řecká částice budoucího času *tha* je zkrácením ze slovesa *thélo* (θέλω = chci), tudíž odpovídá srbochorvatskému tvoření. Je tu ale menší rozdíl – zatímco chorvatské *ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će* se ohýbají, vyjadřující osobu, řecké *tha* je podle osoby neměnné, tudíž se stalo částicí, a místo něj se podle osoby ohýbá sloveso: *tha gráfo, tha gráfis, tha gráfi...* (=budu psát, budeš psát, bude psát).

Srbochorvatský a moderně-řecký způsob tvoření budoucího času tudíž ilustruje *balkánský jazykový svaz*.

Typologické podobnosti však mohou být i u geograficky vzdálených jazyků – srovnaj výše uvedené tvoření budoucího času v srbochorvatštině a řečtině na jedné straně, a angličtině na druhé straně, v níž se budoucnost tvoří stejně – pomocným slovesem, jež původně znamenalo „chtít“ – *will*:

I will write to you

případně nedokované – průběhové *I will be writing to you*.

NB Konkrétní ukázky z různých jazyků se, samozřejmě, nemusíte učit. Slouží jenom k ilustraci teoretických pojmů, o kterých mluvíme.

C. Typologická klasifikace jazyků

Jazyky se mohou podle různých hledisek zařadovat do typologických skupin (tzv. klasifikace). Teď si ukážeme několik druhů typologické klasifikace.

1, Typy jazyků podle syntaxe

Termín „*syntax*“ neboli větná stavba pochází z klasické řečtiny, kde vlastně znamená „seřadování“ (*syn-tax-is* σύνταξις - od slovesa *syn-tassó* συντάσσω = seřaduji), čímž se myslí seřadování slov do věty.

Podle syntaxe se jazyky dělí do dvou skupin:

analytické a

synthetické (z řec. synthesis σύνθεσις = složení)¹.

Analytický (z řec. analysis ἀνάλυσις = rozbor) typ vyjadřuje gramatické významy volnými morfémy, které jsou ve své podstatě *samostatnými slovy*. Tento typ převládá hlavně v jazycích izolujících (viz níže), např. čínštině:

Wo lai lai = Přišel jsem. Čínský minulý čas se vyjadřuje původně samostatným slovem „*lai*“.

Analytické črty ale nacházíme i v jiných jazycích, typicky např. v některých jevech angličtiny, ale uveďme si příklad z bulharštiny. I když se řadí mezi slovanské jazyky, skloňování (pády) v ní byly nahrazeny analytickou konstrukcí s předložkou a neměnným tvarem substantiva (1. pádem). Napr. dativ (3. pád) *Marii* se vyjádří předložkou *na*: *na Marija*:

Dadoch na Marija = Dal jsem Marii.

Na druhé straně ale český minulý čas je tu analytický (*dal jsem*), na rozdíl od synthetického starého aoristu *dadoch*, který bulharština zdělila ze staroslověnštiny, existoval i v staré češtině a dodnes se zachoval i v srbochorvatštině, kde se píše „*dadoh*“.

Srovnej také analytické anglické tvary: *I have given it to Maria*.

Synthetický typ vyjadřuje gramatické významy (funkce) v rámci jednoho slova morfémy, jež jsou se slovním kořenem nebo kmenem spojeny do jedné jednotky (slova). Kromě vysloveně analytických, izolujících jazyků typu čínštiny se v mnohých jazycích podíl analytickosti a synthetickosti střídá, někdy v rámci jednoho jazyka fungují obě, nebo se mění charakter jazyka v procesu jeho vývoje: synthetický jazyk vyjadřuje gramatickou kategorii jedním slovem, analytický vícero slovy:

tvar synthetický.....analytický

česky: napíšu ..... budu psát (budoucí čas)

franc.: j'écirai ..... je vais écrire (= „I'm going to write“)

česky rozdíl mezi klasickou češtinou a hovorovou:

(matka) té dívky ..... (máma) vod tý holky (genitiv – 2. pád)

Tu vidíme, že v hovorové obecné češtině je jistá „tendence k analytickosti“. Stejnou tendenci vidíme např. ve vývoji románských jazyků z latiny. Latina byla synthetická, zatímco v jejích dceřiných jazycích převládla analytickost:

(māter) illae puellae ..... (la mère) de cette fille

V latině je genitiv vyjádřen pádovým tvarem zájmena i substantiva (*illae puellae*, podobně jako české „té dívky“), zatímco francouzština nesklouňuje, ale genitiv vyjádří předložkou de (-podobně i české analytizující „vod“, i když skloňovaný tvar (genitiv) zůstává).

¹ V moderním českém pravopisu se řecké *TH* obvykle píše i vyslovuje jako jednoduché *T*. Zde se ale přidržuji starší pravopisné normy, abych lépe vystihl rozdíl pojmů „syntaktický“ a „synthetický“ a pomohl studentovi si je nemýlit.

Japonština patří k syntetickému typu. I když při přepise do latinky se zvyknou tzv. „partikule“ psát samostatně („wataši ni wa“), ve skutečnosti jde o přípony a vytváří integrální slovní jednotku (watašiniwa).

2, Typy jazyků podle morfologie

Morfologie znamená složení slov z morfémů a zaobírá se souhrnem tvarů, které jedno slovo může v rámci gramatiky vytvořit (skloňování, časování, stupňování).

Jak už jsme si při alomorfech řekli, jednotlivé morfémy v rámci slova mohou na sebe různým způsobem působit, a někdy dokonce splývají (v českém *piš* splynul kořenový morfém s příponou rozkazovacího způsobu). Toto splývání se označuje latinským slovem *fusiō* neboli **fuze** (sl. fúzia).

Podle intenzity fuze (splývání) morfémů se jazyky dělí na 4 typy:

- izolující*
- aglutinující*
- flektivní (neboli fuzivní)*
- polysynthetické*

Izolující jazyky jsou takové, v nichž slova nepodléhají morfologickým změnám. Typicky čínština, thajština, vietnamština.

Aglutinující neboli **aglutinační** více-méně přehledně „slepují“ (lat. *agglutināre*) jednotlivé morfémy do celých slov, a to tak, že pro každý gramatický význam (funkci) je jeden extra morfém. Aglutinujících jazyků je na světě počtem nejvíce a patří k nim: maďarština, finština, gruzínština, turečtina, **japonština**, korejština.

Flektivní (fuzivní) jazyky jsou takové, u nichž morfémy často tak splývají jeden s druhým, že je někdy těžko rozlišit. Navíc mnohé z morfémů obsahují najednou několik gramatických významů (v českém *domům* je koncovka **-ům** současně vyjádřením množného čísla i dativu (3. pádu) a nelze je oddělit): patří sem mnoho indoevropských jazyků (čeština, litevština, řečtina, latina, sanskrt), ale i třeba semitská arabština.

Polysynthetické jazyky spojují v jednom slově často až neuvěřitelné množství lexikálních i gramatických morfémů, takže často jedno slovo vyjadřuje tolik, co v jiném jazyce celá věta o několika větních členech. K polysynthetickým jazykům patří např. ajnuština na japonském Hokkaidu (která však má i aglutinující prvky) a mnoho domorodých jazyků obou Amerik (neboli indiánské jazyky).

Příklady:

Izolující

čínština:

Wo lai la. = Přišel jsem.

Každé slovo je neměnné a představuje jeden morfém.

Agglutinativní:

japonština:

wataši = já
wataši-tači = my
wataši-tači-kara = od nás

maďarština:

ház = dům
házak = domy
házaknak = domům

Flektivní (fuzivní):

čeština:

já
my
nás

na rozdíl od přehledné aglutinace – co mají společné „já“, „my“ a „nás“? Přitom jsou to tvary jednoho slova!

vysokému synovi

Obě slova jsou v dativu singuláru (jednotného čísla) – přitom ale, co mají společné koncovky **–ému** a **–ovi**? Kde tam v nich vidíme 3. pád a kde singulár?

Přesto však je to pro nás samozřejmé, že je vnímáme jako patřící spolu – obě koncovky tyto slova propojují –ukazují, že patří spolu- a přitom vyjadřují D sg.

Polysyntetické:

ajnuština:

céukoramkor = promluvíme si o tom

ci = my

e = s, o

u = si, vzájemně

ko = směrem k

ram = mysl

kor = mít.

rejštiny jsme už mluvili.